

บทที่ 3

การจัดการและการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ ของประชาชนตำบลแม่มอก

3.1 สภาพทั่วไปของตำบลแม่มอก

3.1.1 ที่ตั้ง

ตำบลแม่มอกเดิมเป็นพื้นที่ที่ชาวกระเหรี่ยงอพยพมาตั้งถิ่นฐาน ต่อมาได้มีราษฎรในเขตอำเภอแม่ทะ อำเภอสบปราบ ได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐาน ในอดีตมีบริษัททำไม้ของประเทศอังกฤษมาดำเนินการในเขตตำบลนี้ จึงทำให้มีประชากรอพยพเข้ามามากขึ้น ที่ตั้งของตำบลแม่มอกอยู่ห่างจากอำเภอเถินประมาณ 15 กิโลเมตร โดยอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอเถิน มีทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 1048 สายเถิน - หุ่นเสถียร และมีที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลอยู่ในหมู่ที่ 7 บ้านเด่นอุดม ห่างจากที่ทำการอำเภอเถินประมาณ 22 กิโลเมตร โดยมีถนนรพช. สายบ้านกุ่มเนิ้งใต้ และแม่มอกหัวน้ำ ผ่านที่ทำการ

ตำบลแม่มอกมีขอบเขตติดต่อกับพื้นที่ข้างเคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อ อำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่
ทิศใต้	ติดต่อ ตำบลเวียงมอก อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง
ทิศตะวันออก	ติดต่อ อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
ทิศตะวันตก	ติดต่อ ตำบลแม่ปะ และตำบลล้อมแรด อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง

3.1.2 เนื้อที่

ตำบลแม่มอกมีเนื้อที่ 196,620 ไร่ หรือ 314.6 ตารางกิโลเมตร แยกการใช้ประโยชน์โดยประมาณดังนี้

ที่อยู่อาศัย	315 ไร่
ที่ทำกิน	12,078 ไร่
พื้นที่ป่าไม้	184,227 ไร่

3.1.3 ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะพื้นที่ของตำบลแม่มอกส่วนใหญ่ประกอบด้วยพื้นที่สูงเนินเขา และภูเขา ประมาณร้อยละ 90 ที่เหลือร้อยละ 10 เป็นที่ราบแคบๆ ระหว่างหุบเขา ระดับความสูง

ระหว่าง 220 เมตร ถึง 1,100 เมตร บริเวณพื้นที่สูงส่วนใหญ่ยังปกคลุมด้วยทรัพยากรป่าไม้ ที่อุดมสมบูรณ์ บริเวณภูเขาเป็นแหล่งต้นน้ำของลำห้วยโครงช้าง หัวริน และลำน้ำแม่หมอก

ในการคมนาคมนั้นใช้ถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1048 สายเถิน - หุ่นเสถียร เป็นหลัก การเดินทางใช้รถยนต์และรถจักรยานยนต์เป็นพาหนะ เพราะพื้นที่ของตำบลจะอยู่ในหุบเขา ซึ่งยากต่อการติดต่อ

3.2 ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ

ชาวบ้านตำบลแม่หมอก มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ มีกฎเกณฑ์ประเพณีที่ถ่ายทอดมา มีสัญลักษณ์อันสำคัญของกฎเกณฑ์แบบประเพณี มีความเชื่อเรื่องผี ซึ่งเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังนั้นการละเมิดละเลยกฎของประเพณีก็คือ "การผิดผี" ผลก็จะทำให้สังคม ครอบครัวของคนผิดผีอยู่ไม่เป็นสุข มีเรื่องไม่ดีเกิดขึ้น ในความคิดของชาวบ้านผีก็คือ ผู้สร้างความสมดุลระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังนั้นผีของชาวบ้านจึงไม่ใช่ตำรวจ ไม่ใช่ผู้รักษากฎ แต่ผีในความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านคือ ตัวกวนนั่นเอง ผีเป็นจิตวิญญาณ ได้แก่ ผีบรรพบุรุษ ผีเรือน ผีป่า เป็นต้น

เนื่องจากชาวบ้านได้จัดให้ตัวเองเป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติผู้ทรงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่จะคลบคลานให้ทั้งความอุดมสมบูรณ์และความวิบัติภัยอันตรายทั้งหลาย เพื่อให้เข้าใจและเข้าถึงอำนาจลึกลับในธรรมชาติ ชาวบ้านจึงสมมติสิ่งที่ตนยึดถือว่ามีตัวตน เป็นผีที่พึงกราบไหว้บูชา เช่นสรวง เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้อย่างมีความสุข พ้นภัยพิบัติต่าง ๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติ ผีที่ชาวบ้านตำบลแม่หมอกมีความเชื่อ ได้แก่

1. ผีแม่นางธรณี เป็นความเชื่อของชาวบ้านว่าผีแม่นางธรณีเป็นผีที่ดูแลทุกสิ่งทุกอย่าง ดังนั้นเมื่อก่อนจะมีการปลูกพืชจะทำการบนบานให้ผีแม่นางธรณีช่วยปกป้องรักษาพืชผลต่าง ๆ และให้มีผลผลิตดี จำหน่ายได้ราคาสูง

2. ผีฝาย เป็นผีที่ประจำอยู่ที่เหมืองฝาย ชาวบ้านที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากฝายจะเข้าไปบนบาน เพื่อให้ผีช่วยดูแลรักษาให้มีน้ำเพียงพอต่อการผลิต ในทุก ๆ ปีจะมีการไหว้ผีฝายก่อนฤดูทำนา โดยใช้ไก่เป็นเครื่องเซ่นไหว้ผีฝาย

3. ผีปู่ย่า เป็นผีบรรพบุรุษประจำตระกูล ซึ่งชาวบ้านจะมีการเซ่นไหว้ทุกปีในระหว่างเครือญาติเดียวกันที่บ้านของคนที่มีศาลบรรพบุรุษตั้งอยู่ เพื่อเป็นการแสดงความเคารพต่อบรรพบุรุษที่จากไป โดยมีอาหารคาวหวานเป็นเครื่องเซ่นไหว้

4. ผีป่า ชาวบ้านมีความเชื่อว่าในป่ามีผีที่คอยปกป้องดูแลรักษาป่า เมื่อชาวบ้านเดินป่าต้องไหว้ผีป่า เพื่อให้ผีคุ้มครองและปกป้องรักษาไม่ให้เกิดอันตรายในขณะที่เดินป่า

ดังนั้นเมื่อชาวบ้านจะรับประทานอาหารที่ได้จัดเตรียมไว้ในเวลาเย็นไป จะต้องแบ่งอาหารส่วนหนึ่งเพื่อเซ่นไหว้ผีป่าก่อนจึงจะรับประทานได้

5. ผีนา เป็นผีที่คอยคุ้มครองรักษาผลผลิตในนาให้มีผลผลิตดี ในทุกปีจะมีการไหว้ผีนา โดยนำไก่ 1 ตัวมาเป็นเครื่องเซ่นไหว้

จากความเชื่อต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีประเพณีอันสืบเนื่องมาจากความเชื่อของชาวบ้านตำบลแม่หมอกตามรอบปีปฏิทิน ดังนี้

1. เดือนเจ็ดเหนือ (เดือน 5 เมษายน) มีประเพณีสงกรานต์ (ปีใหม่เมือง) ประเพณีรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ ประเพณีเสียบชะตาบ้าน

2. เดือนแปดเดือน (เดือน 6 พฤษภาคม) ประเพณีงานปอย ประเพณีวิสาขบูชา ประเพณีแต่งงาน ประเพณีขึ้นบ้านใหม่

3. เดือนเก้าเหนือ (เดือน 7 มิถุนายน) ประเพณีเลี้ยงผีปู่ย่า ประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำ ประเพณีจิกบอไฟ

4. เดือนสิบเหนือ (เดือน 8 กรกฎาคม) ประเพณีหว่านกล้า ประเพณีเข้าพรรษา ประเพณีทานขันข้าว ประเพณีถวายเทียนพรรษา

5. เดือนสิบเอ็ดเหนือ (เดือน 9 สิงหาคม) ประเพณีลงแขก

6. เดือนสิบสองเหนือ (เดือน 10 กันยายน) ประเพณีอุทิศส่วนกุศลถึงคนตาย ประเพณีทานสลากภัตต์ (กินก๋วยสลาก)

7. เดือนเกียงเหนือ (เดือน 11 ตุลาคม) ประเพณีไถฐิออกพรรษา

8. เดือนยี่เหนือ (เดือน 12 พฤศจิกายน) ประเพณีลอยกระทง ประเพณีตามประทีปโคมไฟ ปล่องโคมลอย ประเพณีทอดผ้าป่า

9. เดือนสามเหนือ (เดือน 1 ธันวาคม) ประเพณีทอดผ้าป่า

10. เดือนสี่เหนือ (เดือน 2 มกราคม) ประเพณีขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีแต่งงาน

11. เดือนห้าเหนือ (เดือน 3 กุมภาพันธ์) ประเพณีมาฆบูชา ประเพณีงานปอย

12. เดือนหกเหนือ (เดือน 4 มีนาคม) ประเพณีงานปอย บวชลูกแก้ว อุปสมบท

ความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ อันเป็นการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติตามมโนคติของชาวบ้านดังกล่าวนี้ เมื่อพิจารณาอย่างผิวเผินด้วยสายตาของคนสมัยใหม่จัดว่าเป็นสิ่งงมงาย แต่เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งจะพบว่า เป็นภูมิปัญญาในการปรับตัวกับสภาพแวดล้อม การยอมรับอำนาจอิทธิพลแห่งธรรมชาติ และยอมรับข้อจำกัดของคนในธรรมชาติแม้จะค่อนข้างไปทางมายาคติ แต่สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดดุลยภาพแห่งการ

คำร้องอยู่ร่วมกับของชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นหนึ่งเดียว อันไม่ควรละเมิดให้เสียดุลยภาพ

3.3 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพในการดำรงชีวิต

ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลแม่มอกอาศัยความหลากหลายทางชีวภาพในป่าเป็นแหล่งหาปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต พืชหลายชนิดที่ปลูกในไร่ ในสวน ก็หาได้จากป่าบริเวณใกล้เคียง ป่าจึงเป็นชุมทรัพย์ของทรัพยากรพืชพรรณแก่ระบบการผลิตของชุมชน

ความหลากหลายทางชีวภาพในระบบการผลิตของชุมชน มีพันธุ์พืชที่เป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านที่ถูกคัดสรรมาเป็นส่วนใหญ่ ส่วนพืชอื่น ๆ ที่ไม่มีประโยชน์ต่อชาวบ้านโดยตรง เช่น หญ้าหลายชนิด เป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่ได้ให้ความสนใจ แต่ด้วยความที่ป่าเป็นสังคมพืชและสัตว์ขนาดใหญ่ สภาพระบบนิเวศกำหนดความเป็นย่านของพืชที่มีความแตกต่างกัน เช่น ป่าไผ่ ป่าดง ป่าสัก ป่าคา ป่าดู่ ดังนั้นหากจะวัดความหลากหลายของพืชพรรณในพื้นที่จำกัดทั้งจำนวนชนิด และโครงสร้างต่างระดับ เมื่อเปรียบเทียบกับสวนรอบบ้าน หรือสวนผสมผสาน ความหลากหลายของพืชพรรณในป่าจึงดูมีน้อยกว่า

อย่างไรก็ตาม ป่าก็ยังคงเป็นแหล่งปัจจัย 4 ที่สำคัญของชาวบ้านตำบลแม่มอกเสมอ ในช่วงว่างหลังจากการทำนา ทำไร่ ชาวบ้านจะไปเสาะหาอาหารในป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักกูด ผักหวาน ดอกก้าน เอไ้บรโกลก ซึ่งบางครั้งได้นำพืชจากป่ามาปลูกในบริเวณที่พักอาศัย หมอพื้นบ้านหรือหมอเมืองก็ได้อาศัยสมุนไพรจากป่ามาทำยาตามที่ชาวบ้านเรียกว่า คำรับยาแผนโบราณ นอกจากนี้ ชาวบ้านยังได้เนื้อสัตว์จากป่ามาเป็นอาหาร เช่น กระต่าย กระรอก แล่น นก ไก่ป่า ตุ่น-หมูป่า เป็นต้น

จากความหลากหลายทางชีวภาพในป่าที่ชาวบ้านตำบลแม่มอกได้ใช้ประโยชน์โดยทั่วไป สามารถแยกได้ 7 กลุ่ม ดังนี้

1. หน่อไม้ จากไม้ไร่ หน่อไม้มีจำนวนมากโดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน ซึ่งออกระหว่างเดือน 8 - 12 เหนือ (เดือนพฤษภาคม - เดือนกันยายน) หน่อไม้เป็นอาหารหลักประเภทหนึ่งของชาวบ้าน โดยมักนิยมนำต้มจิ้มน้ำพริก หรือแกง นอกจากบริโภครวมภายในครัวเรือนแล้วยังนิยมนำไปขายเพื่อบริโภคหรือนำออกจำหน่ายให้แก่ท้องถิ่นอื่น

2. เห็ด ได้แก่ เห็ดแป้ง เห็ดไข่ห่านไข่เหลือง เห็ดถอบ เห็ดโคน ซึ่งออกในฤดูฝน และเห็ดลม ซึ่งออกในฤดูหนาว ชาวบ้านจะนิยมนำเห็ดมาต้มจิ้มน้ำพริก หรือนำมาแกง ในแต่ละปีชาวบ้านในตำบลแม่มอกจะหารายได้จากกรจำหน่ายเห็ด โดยเฉพาะเห็ดถอบ เป็นจำนวนมาก ๆ ซึ่งในปี 2541 มีผู้ประมาณว่าชาวบ้านได้รายได้รวมทั้งตำบลประมาณ 13

ล้านบาท เมื่อถึงฤดูที่เห็ดออกชาวบ้านจะจัดเวรยามเฝ้าทางเข้าออกป่าที่จะเก็บเห็ด ซึ่งป้องกันมิให้ชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นมาหาเห็ดในถิ่นตน ชาวบ้านจะมีความรู้และคาดการณ์ได้ว่าเห็ดแต่ละชนิดจะออกในช่วงไหน เช่น เห็ดถอบจะออกเดือนพฤษภาคม - มิถุนายน ส่วนเห็ดไข่ม้วนไข่ม้วนเห็ดจะออกในช่วงเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม

3. ผักนานาชนิด เช่น ผักหวาน ผักกูด ผักฮาก ผักหนาม บอลดินเดี๋ยว ดอกเอี้ยงแล้ว ดอกก้าน ชะอม และอื่น ๆ อีกมากมาย

4. ไม้ไผ่ ซึ่งมีหลายประเภท เช่น ไผ่ไร่ ไผ่บง ไผ่ตง ไผ่ซาง ไผ่ข้าวหลาม โดยชาวบ้านจะเอามาเหลาเป็นคอก เพื่อมัดค้ำข้าว มัดคา หรือจักเป็นปลอกมัด พื้นบ้าน ฝาบ้าน กระบุง หรือภาชนะอื่น ๆ

5. พืชสมุนไพร เช่น เป้าหลวง เป้าเลือด เถาเอ็นอ่อน ส้มจีน กุ่มบก กุ่มน้ำ ฮ้อสะพายควาย ต้นตุมกา (ต้นขี้กา) และอื่น ๆ อีกมากมาย ที่หมอเมืองหรือหมอพื้นบ้านรู้จัก

6. ไม้สัก ไม้มะค่า ไม้เทียง ตึง เปา แดง พลวง ซึ่งเป็นไม้ยืนต้นเนื้อแข็ง ชาวบ้านใช้สร้างบ้าน และสาธารณะประโยชน์ในชุมชน เช่น วัด โรงเรียน และสะพาน

7. สัตว์ที่ใช้เป็นอาหาร เช่น หมูป่า หมู กระรอก กระต่าย แล่น ตุ่น ไก่ป่า นก รวมถึงแมลงชนิดต่าง ๆ ที่นิยมนำมาบริโภคเป็นอาหาร

3.4 การใช้ทรัพยากรชีวภาพในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ

เป็นเรื่องธรรมดาที่มนุษย์จะต้องเผชิญกับการเจ็บไข้ได้ป่วย ชาวบ้านตำบลแม่หมอกก็เช่นกัน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ จากฤดูฝนเป็นหนาว จากหนาวเป็นร้อน หรือช่วงอื่น ๆ มักทำให้เด็กและผู้เฒ่าผู้แก่ที่ร่างกายไม่แข็งแรง มีอาการไม่สบาย เป็นไข้ เป็นหวัด ตัวร้อน ปวดเมื่อยตามเนื้อตามตัว ซึ่งมักจะเกิดขึ้นได้ ขณะเดียวกันอุบัติเหตุบนานาประการ เช่น มีคบาด แมลงสัตว์กัดต่อย ก็เป็นสิ่งที่ชาวบ้านต้องเผชิญอยู่ทุกเมื่อ หรือบางครั้งเกิดการเจ็บป่วยอย่างไรสาเหตุทางกายภาพ ก็มักเกิดขึ้นกับชาวบ้านได้เช่นกัน

สมัยก่อนที่ยังไม่มีแพทย์แผนปัจจุบันเข้ามาในชุมชน ชาวบ้านตำบลแม่หมอกได้เผชิญกับโรคภัยไข้เจ็บเหล่านี้ และได้เรียนรู้ที่จะเข้าใจและจำแนกสาเหตุของโรคต่าง ๆ และเรียนรู้ถึงวิธีการพึ่งตนเองในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บที่เผชิญอยู่ ขณะเดียวกันในชุมชนก็จะมีผู้ที่ทรงภูมิปัญญา ความรู้ และได้สั่งสมประสบการณ์ในการรักษาโรค ก็คือ หมอเมือง ที่มีบทบาทสำคัญในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บให้แก่ชาวบ้าน หมอเมืองมีความเชื่อว่าสรรพสิ่งในธรรมชาติประกอบกันขึ้นด้วยธาตุทั้ง 4 อันได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ และร่างกายของมนุษย์ก็จะประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 นี้ด้วย ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่รวมกันเป็นร่างกาย

มนุษย์ ชาติเหล่านี้มี คุณสมบัติและมีบทบาทที่แตกต่างกัน และทำหน้าที่ให้ระบบร่างกายมีความเป็นไปตามปกติ หมอเมืองเชื่อว่าสุขภาพดีเกิดขึ้นจากคามีธาตุทั้ง 4 ที่สมดุล

การที่จะเข้าใจเรื่องระบบการรักษาสุขภาพของชุมชน จำจะต้องรู้ถึงโลกทัศน์ในการมองปัญหาของการเจ็บป่วยของชาวบ้านว่าเป็นอย่างไร ชาวบ้านได้อธิบายสาเหตุของการเจ็บป่วยในหลายลักษณะ ดังนี้

1. การเจ็บป่วยที่เกิดจากสภาพร่างกายทั่วไป เช่น เป็นไข้ ปวดเมื่อย เป็นลม อันเกิดจากสภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง หรือการตรากตรำทำงานหนัก ซึ่งการเจ็บป่วยชนิดนี้ ถ้าไม่รุนแรงมากนักชาวบ้านจะมีความรู้ในการรักษาตนเองโดยใช้สมุนไพร แต่ถ้ออาการเจ็บป่วยรุนแรงก็จะพึ่งหมอเมือง หรือผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน

2. การเจ็บป่วยที่เกิดจากการเสียชีวิต ชาวบ้านเชื่อว่าขวัญของคนเรามีทั้งหมด 32 ขวัญ ซึ่งจะอยู่กับตัวถือว่าเป็นมงคล หากมีการละเมิดหรือทำผิดต่อชุมชน หรือทำผิดต่อผีปู่ย่า ผีบ้านผีเรือน ขวัญก็จะหนีหายไป ทำให้เกิดการเจ็บป่วยได้ จึงต้องมีการทำพิธีสู่ขวัญ โดยให้หมอเมือง หรือผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นหนานหรือที่บวชเรียนมาแล้วทำพิธีเรียกขวัญกลับมา การทำพิธีจะต้องนำเอาดอกไม้ หมาก พลู ข้าว อาหาร มาใช้ประกอบพิธี

3. การเจ็บป่วยจากโรคเคราะห์ร้าย บางครั้งที่ชาวบ้านล้มป่วยลง หรือแม้จะมีเหตุผลทางด้านกายภาพ แต่ก็ถือเป็นเคราะห์ร้ายเช่นกัน ซึ่งเคราะห์ร้ายที่ว่านี้อาจเกิดมาจากชะตาชีวิต หรือเกิดจากการไปรบกวณผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การรักษาจะใช้วิธีส่งเคราะห์ หมอเมือง หรือหนาน จะเป็นผู้ทำพิธีดังกล่าว

4. การเจ็บป่วยจากการถูกผีทำ หรือการผีดผี มักเกิดขึ้นได้เสมอ เช่น ไปโค่นป่า หักร้างตางพงในที่ที่เชื่อว่ามีเจ้าที่หรือผีป่าอาศัยอยู่ หากไม่มีการบนบานหรือเลี้ยงผี อาจถูกผีกระทำเอาได้ กรณีเช่นนี้ต้องไปหาหมอเมือง หรือหมอผีให้ทำพิธีรักษาโดยการขอขมาต่อผี

จะเห็นได้ว่าในความเชื่อของชาวบ้าน การเจ็บป่วยเกิดจากหลายสาเหตุ และวิธีการรักษาจะต้องสอดคล้องกับสาเหตุนั้น ๆ การวินิจฉัยว่าชาวบ้านเจ็บป่วยด้วยสาเหตุใดนั้นหมอเมืองจะเป็นผู้วินิจฉัย ทั้งนี้ เมื่อชาวบ้านเกิดเจ็บป่วยขึ้นมาในระยะแรกจะใช้วิธีการรักษาด้วยสมุนไพรที่มีอยู่ใกล้บ้าน เมื่อไม่หายและมีอาการหนักมากขึ้นก็จะไปหาหมอเมืองให้ทำการวินิจฉัย ซึ่งหมอเมืองเองก็จะมีการทดลองรักษาหลายอย่าง มีการใช้สมุนไพรและเวทมนต์คาถา หรือใช้วิธีสู่ขวัญ หากร้ายแรงอาการเจ็บป่วยไม่ดีขึ้นก็จะใช้วิธีการส่งเคราะห์ หรือหากพบว่ากำลังตกอยู่ในชะตาร้าย ก็จะทำพิธีสืบชะตา ในการรักษากับหมอเมืองคนแรกไม่หาย ชาวบ้านอาจจะไปรักษากับหมอเมืองคนอื่นจนชาวบ้านที่เจ็บป่วยหายขาดในที่สุด

การใช้ทรัพยากรชีวภาพทั้งพืชและสัตว์ ในการรักษาโรคนั้น มีการใช้ทั้งส่วนที่เป็นโรคภัยไข้เจ็บธรรมดา และโรคที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่โดยมากโรคที่เกี่ยวกับความเชื่อ มักจะต้องแก้ด้วยเวทมนต์ คาถา และพิธีกรรมต่าง ๆ ส่วนโรคภัยไข้เจ็บทั่วไป จะใช้สมุนไพรในการรักษา ซึ่งโดยมากจะเป็นโรคไม่ร้ายแรงที่ชาวบ้านเป็นกันมาแต่โบราณชาวบ้านก็จะมีความรู้ว่าจะใช้สมุนไพรประเภทไหนมาทำการรักษา เช่น เมื่อมีอาการปวดฟันให้ริดก้านโปเคนตัน (สุรสีห์ตัน) แล้วเอายางสดจากก้านใส่บริเวณที่ปวดฟัน จะบรรเทาอาการปวดฟันได้ ส่วนสมุนไพรแก้ปวดเมื่อย ปวดหลัง ปวดเอ็น จะใช้สมุนไพรพวก กุ่มน้ำ กุ่มบก เถาสะค้าน รางจืดเครือ เมล็ดสะแก พญาเสือโคร่ง รากหญ้าคา ดันถูน อ้อสะพายควาย ดันขี้กา หัวข่าข้วยเนื้ โดยนำสมุนไพรเหล่านี้มาต้มกิน เพื่อบรรเทาอาการปวดเมื่อย บำรุงร่างกาย และเจริญอาหาร ตัวยาสมุนไพรเหล่านี้สามารถหาได้ง่ายบริเวณบ้านในสวน ในไร่ หรือในป่า ซึ่งชาวบ้านได้ใช้รักษาตนเองมาเป็นเวลานาน

ในการใช้สมุนไพรของชาวบ้าน มิได้จำกัดอยู่เฉพาะการรักษาโรคเท่านั้น แม้แต่ในชีวิตประจำวันทั่วไปก็ใช้สมุนไพร เช่น มะกรูด ใช้สระผม หรือสมุนไพรสำหรับใช้รักษาโรคสัตว์เช่น ฟ้าทะลายโจรแซให้ไก่กินกันโรคหวัด หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "โรคท่า"

ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรของหมอเมือง ได้สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ คือจากพ่อสู่ลูกที่มีความสนใจจะสืบทอดวิชาหมอเมือง ทั้งนี้โดยมีการสอนด้วยการรักษาจริงจากคนไข้ที่มาหาที่บ้าน และอ้างอิงกับคัมภีร์ในโบราณ สมุดข่อย สมุดสา ที่ได้ตกทอดมาจากบรรพบุรุษรุ่นปู่ย่า ตา ทวด โดยบันทึกเป็นภาษาไทยล้านนาประมาณ 100 ปี หรือ 2 - 3 ชั่วอายุคน และความรู้ใหม่ที่หมอเมืองคิดค้น หรือเรียนรู้จากการทดลองเอง หรือการแลกเปลี่ยนความรู้กับหมอเมืองคนอื่น ๆ แม้ความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรรักษาโรคจะมีอยู่เฉพาะผู้ที่เป็หมอเมือง แต่กระบวนการรักษาผู้ป่วยก็ยังคงเป็นการถ่ายทอดความรู้ขั้นพื้นฐานให้แก่ชาวบ้านทั่วไป โดยหมอเมืองจะเป็นผู้บอกให้คนป่วยหรือญาติคนป่วยไปสรรหาพืชสมุนไพรชนิดต่าง ๆ มาทำการรักษา ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรด้วย ทั้งนี้ลักษณะของความรู้ต่อการใช้ประโยชน์ของพืชสมุนไพรของหมอพื้นบ้านจะต่างจากชาวบ้านคนอื่น ๆ ในตำบล เพราะชาวบ้านทั่วไปจะทราบเพียงว่าพืชตัวไหนมีคุณสมบัติอะไร หรือมีประโยชน์อย่างไรบ้าง แต่หมอเมืองจะทราบว่าต้องใช้พืชสมุนไพรชนิดนั้นที่มีประโยชน์ทางหนึ่งแล้วนำไปผสมกับพืชสมุนไพรหลายชนิด หรือส่วนประกอบของสัตว์ จะให้คุณสมบัติโดยรวมเป็นอย่างไร ดังเช่น สมุนไพรที่หมอเมืองใช้ในการอบ และประคบ หรือที่เรียกว่าตำรับยาแผนโบราณ จะใช้สมุนไพรหลายชนิด ได้แก่ ไพร ขมิ้น มะกรูด ตะไคร้ จิง ข่า ส้มป่อย คนที สอ ใบมะขาม เป็นพืชสมุนไพรที่หาได้ในบริเวณบ้าน ส่วนพืชสมุนไพรในป่า ได้แก่

เป่าหวง เป่าเลือด เตาเอ็นอ่อน สัมชั้น ซึ่งหมอมือเมืองในตำบลแม่มอกได้ใช้พืชสมุนไพรเหล่านี้มาอบและประคบให้ผู้ป่วยที่มีอาการปวดเมื่อย หลังจากนั้นจะให้ออกกำลังกาย เพื่อเป็นการกายภาพบำบัดผู้ป่วยที่เข้ามารักษา

จากภาพรวมที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความรู้เรื่องพืชสมุนไพรในการรักษาโรคทั่วไป และมีหมอมือเมืองเป็นผู้ชำนาญการพิเศษ ทำให้มีการรักษาพืชสมุนไพรหลายชนิดที่ไม่ได้เป็นอาหาร บางครั้งยังได้นำพืชสมุนไพรเหล่านี้มาปลูกไว้ในบริเวณบ้าน เช่น ฟักทะลายโจร - แก้โรคเบาหวาน หญ้าสาบเสือ - ใช้ห้ามเลือด ลดอาการอักเสบ รวงจืด - แก้พิษงู ขมิ้นชัน - แก้พิษน้ำ เป็นต้น หากชาวบ้านไม่ทราบถึงคุณค่าของพืชสมุนไพรเหล่านี้ก็อาจจะถอนทิ้ง หรือไม่สรรหามาปลูก ซึ่งนับว่าความรู้ต่อสมุนไพรที่มีส่วนช่วยรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของตำบลแม่มอกไว้ได้เช่นกัน

3.5 การแบ่งประเภทของป่าตามการใช้ประโยชน์

จากการที่ป่าเป็นศูนย์รวมของปัจจัยในการดำรงชีวิต ชาวบ้านตำบลแม่มอกจึงมีการแบ่งประเภทของป่าตามการใช้ประโยชน์ ดังนี้

3.5.1 แบ่งตามความสมบูรณ์ของป่า ได้แก่

ก) ป่าทึบ หรือ ป่าดิบ ป่าเบญจพรรณ ป่าประเภทนี้มีไม้ใหญ่พวกไม้สัก ไม้มะค่า ไม้เหียง ไม้เต็ง ป่าประเภทนี้มีความสมบูรณ์อยู่มาก มักเป็นป่าใหญ่ที่อยู่ไกลจากหมู่บ้าน อยู่บนเขา เช่น ดอยแม่มอก ม่อนดอกเอียง ห้วยแห้ง ห้วยแม่แพลม พืชผักที่สำคัญได้แก่ เพกา กล้วยป่า มะไฟ มะค่า ผักฮาก ขมิ้น ข่า กระชาย ผู้ที่เข้าไปในป่าประเภทนี้มักจะเป็นชาวบ้านที่ต้องการไปเก็บเห็ด ตัดไม้ หาของป่าอื่นๆ

ข) ป่าแพะ หรือ ป่าเต็งรัง ได้แก่ ป่าที่ขึ้นอยู่บริเวณดินต้นและดินที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ เป็นป่าใกล้หมู่บ้าน มีพืชผักอาหารหลายอย่าง เช่น ผักหวาน กุ้ง ค้า มะริด ไม้มะนะ มะจิมคา มะม่วง มะค่า มะมัน สัมป่อย หญ้าระย้อม เป็นต้น

ค) ป่าเหล่า หรือ ป่ารุ่นสอง เป็นป่าที่ฟื้นตัวจากการทำไร่ มักเป็นป่าไม้ไผ่หลายประเภท เช่น ไผ่ข้าวหลาม ไผ่ซาง ไผ่ไร่ ไผ่บง ซึ่งไผ่เหล่านี้เป็นแหล่งของอาหารสำคัญ คือ หน่อไม้ และ ลำต้นไผ่เองโดยเฉพาะไผ่ซาง ชาวบ้านจะนำมาเหลาเป็นตอกมัดกล้า ข้าว

3.5.2 แบ่งตามชนิดของต้นไม้ เช่น ป่าสัก ป่าติง ป่าคู้ ป่าไผ่ ป่าเหียง เป็นต้น โดยเน้นที่บริเวณนั้น ๆ มีพืชหลักประเภทไหนอยู่

3.5.3 แบ่งตามสถานที่ เช่น ป่าแม่มอกหัวน้ำ ป่าห้วยแม่แพลม ป่าห้วยแห้ง เป็นต้น ป่าที่สมบูรณ์ที่สุดของตำบลแม่มอก คือ ป่าแม่มอกหัวน้ำ ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำลำน้ำแม่มอก

3.5.4 ป่าประเพณี ความเชื่อ ได้แก่ ป่าเหหัว หรือป่าช้า ป่าชนิดนี้ตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านใช้ประกอบพิธีเผาศพ ซึ่งป่าเหหัวหรือป่าช้า จะเป็นป่าพะยอม ไม้เหียง ไม้พลวง ไม้พยอม ชาวบ้านจะไม่ค่อยมาเก็บหาพืชผัก อาหาร หรือตัดไม้ในป่าเหหัว เพราะเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์และวิญญาณต่าง ๆ อาศัยอยู่ในป่านี้ ป่าเหหัวจึงเป็นป่าที่ถูกรักษาด้วยความเชื่อ

3.6 การจัดการทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ

ป่าในตำบลแม่มอกเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านที่มาจากหลายเผ่าพันธุ์หลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มได้พัฒนาวิถีชีวิตผูกพันแนบแน่นอยู่กับป่า สังคมภูมิปัญญา ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศของป่า สมุนไพร และการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายที่มีอยู่ในป่า ชาวบ้านจะมองป่าในลักษณะที่เป็นสิ่งเอนกประสงค์ คือ ป่าเป็นแหล่งของต้นน้ำลำธาร เป็นที่ดินสำหรับเพาะปลูก เป็นแหล่งเชื้อเพลิง เป็นวัสดุสร้างบ้านเรือน เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สืบทอดคุณธรรม และความเชื่อ จากการสัมภาษณ์ ผู้นำและชาวบ้านตำบลแม่มอก พบว่าในตำบลแม่มอกมีระบบการจัดการทรัพยากรความหลากหลายด้านทรัพยากรป่าไม้ที่สำคัญดังนี้

3.6.1 การบวชต้นไม้ จากการที่ชาวบ้านตำบลแม่มอกได้สัมผัสความจริงและเข้าถึงปัญหาการเสื่อมคุณภาพในธรรมชาติอย่างชัดเจนเป็นเวลาต่อเนื่อง เพราะปัญหาเหล่านี้ได้กระทบกระเทือนความเชื่อ อุดมการณ์ของสังคม ประเพณี และกระทบกระเทือนต่อการดำรงชีพ การทำมาหากินของชาวบ้านในชุมชน ชาวบ้านตำบลแม่มอกชาวซึ่งคิดว่า พวกเขาได้อาศัยสายน้ำหล่อเลี้ยงไร่นา ได้อาศัยต้นไม้ อาศัยป่าเป็นแหล่งกักเก็บความชุ่มชื้น ความอุดมสมบูรณ์ และได้ประสบความสำเร็จ ความกันดารเมื่อยามขาดแคลนน้ำ และนานวันปัญหาต่าง ๆ ก็ได้ทวีความรุนแรงมากขึ้น ในที่สุดก็เกิดการรวมตัวของชาวบ้าน เพื่อพิทักษ์รักษาต้นน้ำลำธารและป่ากิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติมีอยู่หลากหลาย แต่ที่นับว่าได้รับความนิยมนและได้รับความ

ร่วมมืออย่างกว้างขวางในตำบลแม่มอกก็คือ กิจกรรมการบวชต้นไม้ ซึ่งได้นำเอาพิธีกรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ด้วยวัตถุประสงค์ใหม่ เพื่อแก้ปัญหาในสถานการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้น

ในพิธีบวชต้นไม้ จะเลือกเอาต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในพื้นที่ป่าแม่มอก ซึ่งถือว่าเป็นพญาต้นไม้มาทำพิธีบวช การทำพิธีจะคล้ายพิธีบรรพชาหรืออุปสมบท คือ พระท่านจะทำพิธีสวด หลังจากนั้นพระและชาวบ้านจะนำผ้าเหลืองไปผูกมัดที่ต้นไม้ที่จัดสรรไว้ ชาวบ้านมีความเชื่อว่าต้นไม้ที่ผ่านพิธีกรรมการบวชแล้วจะเหมือนกับคนที่ผ่านการบวช ถ้าชาวบ้านคนใดเข้าไปบุกรุกหรือทำลายต้นไม้ นั้น จะถือว่าไปทำลายศาสนา การทำลายต้นไม้ 1 ต้น ถือว่าได้ฆ่าพระ 1 รูป ดังนั้นพญาต้นไม้และต้นไม้อื่นที่ใกล้บริเวณต้นไม้ที่ผ่านพิธีบวชแล้วจะได้รับการคุ้มครองรักษาไม่ให้มีการตัดหรือทำลาย

จะเห็นได้ว่า คุณค่าของการประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนา เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ นอกจากจะเป็นไปเพื่อการยับยั้งการทำลายธรรมชาติที่เป็นผลพวงมาจากการพัฒนาไปสู่ความเจริญทางวัตถุ หรือเพื่อแก้ไขปัญหาลี้ภัยสิ่งแวดล้อมเฉพาะหน้าแล้ว แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือการได้คืนสถานภาพให้กับวัดเป็นศูนย์กลางในการศึกษา ศูนย์กลางทางศิลปวัฒนธรรม และเป็นศูนย์กลางที่สำคัญทางด้านนิเวศวิทยา

3.6.2 การตรวจป่า จากการทำตำบลแม่มอกเป็นแหล่งทรัพยากรป่าไม้ที่สำคัญแหล่งหนึ่งของภาคเหนือ จึงมีการลักลอบตัดไม้ในพื้นที่ป่าของตำบล ผู้ลักลอบตัดไม้จะแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มชาวบ้านในพื้นที่เองที่ต้องการตัดไม้สำหรับนำไปใช้และจำหน่าย ส่วนอีกกลุ่มคือ กลุ่มพ่อค้าหรือผู้ที่รับจ้างเข้ามาตัดไม้ในพื้นที่ ผลจากการตัดไม้ทำให้น้ำในลำน้ำแม่มอกและลำห้วยสาขาที่เคยไหลทั้งปีแห้งขอดในฤดูแล้ง ชาวบ้านต้องประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำในการเพาะปลูก จึงเกิดการรวมตัวของชาวบ้านในตำบลแม่มอก ซึ่งเรียกกลุ่มของตนเองว่า คณะกรรมการตรวจป่า โดยทำหน้าที่ในการอนุรักษ์และดูแลพื้นที่ป่าในชุมชนของตนเอง ช่วงแรกของการดำเนินงานชาวบ้านจะไม่ค่อยให้ความสนใจ แต่ต่อมาชาวบ้านได้ให้ความสนใจและให้ความร่วมมือมากขึ้น สมาชิกหรือคณะกรรมการตรวจป่าจะประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ชาวบ้านในหมู่บ้าน โดยการปฏิบัติงานได้ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ตำรวจและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในพื้นที่ ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย แต่ละหมู่บ้านในพื้นที่ตำบลแม่มอกจะมีคณะกรรมการ หมู่บ้านของตนเอง การปฏิบัติงานของคณะกรรมการตรวจป่าจะร่วมกันปฏิบัติงานครั้งละประมาณ 5 คน ในการปฏิบัติงานแต่ละครั้งจะไม่มีค่าตอบแทนให้แก่ผู้ตรวจป่า เมื่อพบผู้ลักลอบตัดไม้เป็นบุคคลภายนอกหมู่บ้านจะจับผู้กระทำผิดให้กับเจ้าหน้าที่ตำรวจหรือเจ้าหน้าที่ป่าไม้ดำเนินคดีทันที แต่กรณีที่เป็นชาวบ้านในหมู่บ้านเดียวกันที่กระทำผิดเป็น

ครั้งแรกคณะกรรมการจะว่ากล่าวตักเตือนก่อน ถ้ามีการกระทำผิดในครั้งต่อไปก็จะดำเนินการจับกุมเพื่อส่งให้เจ้าหน้าที่ดำเนินคดีต่อไป

3.6.3 การทำแนวกันไฟ ชาวบ้านตำบลแม่มอกได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุที่ทำให้ป่าไม้ถูกทำลายอีกประการหนึ่งคือ "ไฟป่า" ที่มักจะเกิดขึ้นในฤดูแล้งประมาณเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคมของทุกปี สาเหตุการเกิดไฟป่าในตำบลแม่มอกเกิดจากสาเหตุหลายประการ เช่น การเผาป่าเพื่อล่าสัตว์ ชาวบ้านที่เผาป่าเพื่อเอาไข่มดแดง หรือการเผาไร่นาของชาวบ้านแล้วลามเข้าไปในป่า คณะกรรมการหมู่บ้านจึงมีแนวคิดว่าจะต้องมีการคอยระวังเป็นหูเป็นตาเรื่องไฟป่า โดยการให้ความรู้แก่ชาวบ้าน เมื่อมีการเผาป่าในไร่นาหรือบริเวณบ้านจะต้องมีการทำแนวกันไฟก่อนที่จะเผา และต้องแจ้งให้แก่กำนัน ผู้ใหญ่บ้านทุกครั้ง เพื่อจะได้ร่วมกันป้องกันมิให้ไฟลามเข้าไปถึงเขตป่า

3.6.4 การจัดการเหมืองฝาย ตามลักษณะภูมิประเทศอันเป็นที่ตั้งหลักแหล่งของตำบลแม่มอก มีเพียงที่ราบเพียงเล็กน้อย ส่วนใหญ่เป็นที่คอกสูงและหุบเขา น้ำจะไหลผ่านลงสู่ที่ต่ำ จึงจำเป็นต้องมีระบบชลประทานที่เหมาะสมกับภูมิประเทศ ทั้งนี้การทำนาและการเพาะปลูกที่อาศัยน้ำฝนอย่างเดิวย่อมไม่เพียงพอ ผลผลิตที่ได้ไม่แน่นอน มากบ้าง น้อยบ้าง ไม่พอเพียงแก่การยังชีพ แต่มาได้น้ำจากฝายที่ไหลเข้าสู่ลำเหมืองปลูกข้าวจะได้ผลผลิตสม่ำเสมอ เพราะมีน้ำหล่อเลี้ยงสำหรับเพาะปลูก การเอาน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติเข้ามาหล่อเลี้ยงบริเวณไร่นา จึงเป็นความขาดแคลนของชาวบ้านในการทำประโยชน์จากธรรมชาติ จึงเกิดชุมชนเหมืองฝายของชาวบ้านตำบลแม่มอกขึ้นโดยการรวมตัวกันของชาวนากลุ่มเล็ก ๆ ที่มีพื้นที่ไร่นาอยู่ใกล้เคียงกัน ที่มีเป้าหมายเดียวกัน คือ ความต้องการใช้น้ำจากแม่น้ำลำธาร ซึ่งบุคคลระดับน้ำโดยใช้ตัวฝายให้น้ำไหลเข้าสู่ลำเหมือง ซึ่งพื้นที่นาที่ลำน้ำไหลผ่านจะมีสัญญาะหว่างกันเพื่อเป็นพันธะของความร่วมมือกัน ได้รับการยอมรับถึงคนรุ่นต่อมาด้วย ส่วนการให้อำนาจแก่คนที่มีสิทธิเลือกหัวหน้าของตนเอง นอกจากนี้ข้อตกลงในเรื่องสิทธิ กฎ ระเบียบ หรือการแก้ไขปัญหต่าง ๆ นั้นมีการปรึกษาหารือโดยเรียกผู้เกี่ยวข้องในระบบเหมือง ฝายนั้นเข้าประชุมร่วมกัน โดยมีหัวหน้าเหมืองฝายที่เรียกว่า "นายฝาย" จะเป็นผู้ดำเนินการ ทั้งนี้สมาชิกเหมืองฝายจะมีมากหรือน้อยจะขึ้นอยู่กับการรวมตัวของผู้ใช้น้ำ

น้ำคือกลไกในการจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์ หลักการและการปฏิบัติที่ถือหลักความเป็นธรรมในเมืองฝายมีทั้งกฎระเบียบ เพื่อควบคุมพร้อมกับการแบ่งปันผลประโยชน์ ความเสี่ยง และหน้าที่ให้เป็นที่ไปตามหลักความจริง ภาระหน้าที่ของนายฝายก็คือ การตัดสินใจ

ของช่องแบ่งน้ำที่เป็นทางน้ำ ท่อน้ำ ซึ่งการแบ่งน้ำในแต่ละปีจะมีมากน้อยไม่เท่ากัน ข้อมูลที่นำมาพิจารณาเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานสำคัญที่มีผลต่อการแบ่งปันน้ำก็คือ ต้องทราบว่าสมาชิกเหมืองฝายมีไร่นากี่ไร่ ปีใดจะทำนากี่ไร่ และประมาณน้ำที่จะปันกันต้องเหมาะสมกับขนาดพื้นที่นา ถ้าได้มากไป สมาชิกที่อยู่ปลายนาก็เสียเปรียบ ถ้านำน้อยไปก็จะไม่เพียงพอต่อการทำนาทำไร่ การเปิดน้ำเพื่อปล่อยเข้านาจะมีการประชุมสมาชิกเหมืองฝายก่อนเปิดน้ำ 3 - 4 วัน เพื่อกำหนดการปล่อยน้ำเข้านาระหว่างพื้นที่ต้นน้ำและปลายน้ำ สำหรับทางน้ำที่น้ำไหลผ่านเข้านาจะมีความกว้างประมาณขนาดหนึ่งฝ่ามือ เพื่อให้น้ำไหลเข้าไปในพื้นที่เพาะปลูก

ในระบบเหมืองฝายของตำบลแม่มอกนี้ เป็นการปฏิบัติที่แสดงให้เห็นถึงหลักการสำคัญเกี่ยวกับการกระจายสิทธิและหน้าที่ตามความเชื่อมั่นของพวกเขาวนาในเรื่องความเป็นธรรม ในการจัดการภายในระบบเหมืองฝายจะไม่ให้ประโยชน์แก่คนกลุ่มเดียว หากมีปัญหาการขาดแคลนน้ำก็จะมีจัดการแบ่งเฉลี่ยน้ำพร้อม ๆ กับการแบ่งเฉลี่ยความเสี่ยง ความเดือดร้อน หรือการขาดแคลนกันไป จะมีข้อตกลงจัดรอบเวรการใช้น้ำ หมุนเวียนกันใช้แรงงานในการขุดลอกเหมืองรอการใช้น้ำสลับกันไป ไม่มีกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งจะได้รับผลประโยชน์เพียงฝ่ายเดียว เมื่อมีความเสี่ยงต้องเฉลี่ยกันไป และมีประโยชน์จะต้องกระจายผลประโยชน์ให้สมาชิกทุกคน ระบบเหมืองฝายทำให้คนยากจนสามารถอยู่รอดได้โดยไม่ถูกเอาเปรียบ โดยส่วนรวมแล้ว ชุมชนและสังคมจึงอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข หลักการที่ดำรงตามหลักความยุติธรรม และการสร้างกฎเกณฑ์ควบคุมพฤติกรรมให้มีความเป็นธรรมเกิดขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้นน้ำและปลายน้ำได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน ความขัดแย้งจึงไม่เกิดขึ้น